

PERO MORAČA

Savjetovanje u Stolicama*

Savjetovanje u Stolicama, 26. septembra 1941. godine, ubraja se među one događaje koji po svom značaju predstavljaju međaše u razvitku pojedinih etapa NOR-a i revolucije u Jugoslaviji 1941–1945. godine. Osnovni zadatak prve etape — pokretanje oružane borbe protiv okupatora i njegovih domaćih saradnika — u suštini je bio ispunjen potkraj ljeta 1941. Gotovo u cijeloj zemlji završene su neposredne pripreme za oružanu borbu i pojavili su se mnogobrojni partizanski odredi koji su posvuda sa uspjehom izvodili oružane akcije.

Već u samom početku, u prvim nedjeljama oružane borbe, prvenstveno pod uticajem različitih objektivnih uslova, pojavile su se znatne razlike u stepenu i tempu ostvarivanja koncepcije izrastanja partizanske akcije u oružani ustanak, što je bio prvi uslov za razvijanje svenarodnog rata do konačne pobjede i realizacije dalekosežnih oslobodilačkih i revolucionarnih ciljeva.

U periodu jul-avgust, u znatnom dijelu zemlje partizanska akcija je dostigla stepen opšteg ustaničkog pokreta naroda — najprije u Crnoj Gori, a zatim u pojedinim oblastima Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije. Tu su partizanski odredi od desetine ili nekoliko desetina boraca izrasli u formacije od više stotina, pa i više hiljada naoružanih ljudi. Oni su od tipičnih gerilskih akcija prešli u napade na okupatorske i kvislinške garnizone, stvorivši prostrana oslobođena područja na kojima su, na inicijativu organizacija KPJ i pod uticajem revolucionarnog stvaralaštva masa, počeli da se javljaju novi oblici političkog organizovanja i vlasti naoružanog naroda.

Takav razvoj i sama praksa ustanka ukazivali su na nove zadatke i otvarali nove mogućnosti. Kao veoma akutno otvoreno je pitanje izgradivanja takve vojne organizacije ustanka koja bi osigurala optimalne rezultate u daljem vođenju borbenih dejstava. Nametnuo se cijeli spektar problema koje je trebalo efikasno riješiti — od postavljanja odgovarajuće formacije oružanih snaga i komandovanja do adekvatne organizacije svih ljudskih i materijalnih potencijala naroda u službi narodnooslobodilačke borbe. Na tim pitanjima su se u samoj praksi već ozbiljno spoticala pojedina rukovodstva. Dovoljno je ovdje, primjera radi, da podsjetimo na

* Uvodni referat na znanstvenom skupu »Vojnopolitičko savjetovanje u Stolicama septembra 1941 — značenje i posljedice za NOP u Jugoslaviji«, održanom u Stolicama, septembra 1976.

onu subjektivnu stranu uzroka mjestimičnih oseka ustanka već u ovom početnom periodu, na pojave formiranja onih ustaničkih frontova i tendencija prihvatanja odbrambene taktike što je po pravilu vodilo gubljenju inicijative i opadanju ustaničkog poleta, pa na tendencije formiranja tzv. regularnih jedinica — brigada, pukova i sl., na opadanje borbene efikasnosti uslijed prevazidenosti dotadašnje organizacije vojnih formacija itd.

S druge strane, uspješan razvoj ustanka u pojedinim dijelovima zemlje još je više potencirao problem »zaostajanja« u razvitku oružane borbe u ostalim krajevima već samim tim što je neravnomjeran razvoj bio objektivno veoma nepovoljan faktor i sa stanovišta odnosa vojnih snaga i sa stanovišta moralnih i političkih efekata. Na toj osnovi se u rukovodstvu NOP-a javila i postala dominantna i akutna ideja masovnog narodnog ustanka. Dovoljno je pročitati članak koji je drug Tito objavio u Biltenu Vrhovnog štaba povodom savjetovanja u Stolicama pa da se vidi s kakvom se oštrinom postavljalo to pitanje.

Iako u vrlo teškim uslovima održavanja veza i praćenja tako burnog razvitka, Politbiro CK KPJ i Glavni štab NOPOJ su uočavali pomenute i druge probleme razvitka i rasta oružane borbe i nastojali da ih što efikasnije rješavaju. To uvjerljivo potvrđuje ono malo sačuvanih Titovih direktiva i pisama pojedinim rukovodstvima iz perioda jul-avgust 1941. godine. Ovdje ću samo podsjetiti na neke od njih. Najistaknutije mjesto nesumnjivo zauzima poznata direktiva »Zadatak NOPOJ« koja je objavljena u prvom broju Biltena GŠ od 10. avgusta. Iz tog dokumenta se jasno vidi da je Tito već tada uopštavao pouke i iskustva iz dotadašnjeg razvitka oružane borbe, postavljajući na temelju toga neke fundamentalne strategijske osnove NOB-a (partizanski odredi kao borbeno jezgro ustanka, perspektiva stvaranja većih vojnih formacija i dr.). Zatim direktiva partizanskim štabovima da prihvataju i organizuju narodne mase koje se sklanjaju ispred okupatorskog i kvislinškog terora, pa kritika shvatanja da će Crvena armija brzo slomiti Njemačku i da je pobjeda nadohvat ruke. Od posebnog značaja su oni stavovi koji su izražavali proces konstituisanja političke linije KPJ uslovljene velikim promjenama u svijetu poslije napada Njemačke na SSSR i postavljanja osnova anti-hitlerovskoj koaliciji. To su, prije svega, stavovi koji su otvarali veću širinu u borbi za stvaranje političke osnove NOP-a. To su zatim inicijative za stvaranje oslobođenih teritorija, pa kritika kursa na frontalne borbe itd.

Međutim, uprkos svim tim i drugim mjerama, dinamični razvitak oružane borbe u mnogim dijelovima zemlje, a takođe i njeno zaostajanje u nekim oblastima, sve je više nametalo potrebu cjelovite analize i usvajanja jedinstvenih odluka u svim pitanjima koja je praksa ustanka postavljala. Zbog toga je CK KPJ na svojoj sjednici od 31. avgusta donio odluku da Glavni štab NOPOJ najkasnije do 15. septembra »sazove vijeće Glavnog štaba sa članovima iz svih pokrajina« i da se u isto vrijeme održi »proširena sjednica CK«. ¹ U pismu Centralnom komitetu KP Hrvatske od 4. septembra Tito je, iznoseći probleme organizacije i taktike partizanskih

¹ ARPJ, CK KPJ 1941/24. Zapisnik sjednice CK KPJ.

snaga, saopštio da će se o njima rješavati »na savjetovanju Vrhovnog štaba« i da će tu biti usvojene adekvatne odluke,² a u pismu Svetozaru Vukmanoviću Tempu od 9. septembra da će se na predstojećem savjetovanju izraditi »opšti plan operacija«, da će se utvrditi kompetencije pojedinih štabova, izvršiti raspodjela teritorije, odlučiti o strukturi vojnih formacija i da će se pored vijećanja u Glavnom štabu održati i proširena sjednica CK KPJ »da bismo se spremili za jesenju kampanju«. U isto vrijeme Tito je saopštio da će se pomenuto savjetovanje održati negdje bliže Sarajevu, misleći na slobodnu teritoriju u zapadnoj Srbiji.³ Ali pomenuti sastanci su morali biti odloženi. Iz Titovog pisma Centralnom komitetu KP Hrvatske od 12. septembra saznajemo da je razlog odlaganja bio u tome što su nastale komplikacije oko izlaska članova CK KPJ i Glavnog štaba NOPOJ iz Beograda na oslobođenu teritoriju. »Uspjeli smo«, kaže Tito u pismu, »tako porušiti saobraćaj da sad ni sami ne možemo putovati, i zato će nam trebati malo više vremena za taj put.«⁴ Rukovodeće jezgro Politbiroa CK KPJ i Glavnog štaba NOPOJ je u prvoj polovini septembra odlučilo da napusti Beograd i pređe na oslobođenu teritoriju. To je bio nov značajan korak u realizovanju koncepcije o razvijanju ustanka u obliku partizanskog rata. U procesu preorijentacije u radu KPJ, i poslije izlaska osnovnog partijskog jezgra iz okupiranih centara u partizanske odrede i u partijska rukovodstva na terenu, bili su sazreli i uslovi za prenošenje sjedišta najvišeg političkog i vojnog rukovodstva na oslobođenu teritoriju. Iz okupiranog Beograda bilo je sve teže održavati veze i rukovoditi sve dinamičnijim razvitkom ustanka. Znatna oslobođena oblast u Srbiji pružala je nove, veoma povoljne uslove za to, a i održavanje veza moglo se organizovati efikasnije preko partizanskih jedinica i oslobođenih teritorija u drugim dijelovima Jugoslavije.

Savjetovanje u Stolicama održano je 26. septembra.⁵ Pored članova rukovodećeg partijskog i vojnog centra — Tita, Aleksandra Rankovića, Ivana Milutinovića i Ive Lole Ribara, u radu savjetovanja učestvovali su iz nacionalnih odnosno pokrajinskih rukovodstava: za Srbiju — Sreten Žujović, Rodoljub Čolaković i Filip Kljajić; za Hrvatsku — Rade Končar i Vlado Popović; za Sloveniju — Miha Marinko i Franc Leskošek (Edvard Kardelj se zadržao na putu i nije stigao na savjetovanje); za Bosnu i

² Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda (dalje: Zb. NOR), tom II, knj. 2, 53–58.

³ Isto, 60.

⁴ Isto, 63–64.

⁵ Iako nije sačuvan zapisnik ili neki odgovarajući dokument koji je možda formulisan na samom savjetovanju, postoji više izvora koji omogućavaju analizu rada i posebno odluka koje su na savjetovanju usvojene. Jedan od najautentičnijih je nesumnjivo Titov članak »Savjetovanje predstavnika štabova i komandanata narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije«, objavljen u Biltenu Vrhovnog štaba NOPOJ, br. 7 i 8, od 1. oktobra 1941. Pored ovoga, u dosadašnjim obradama savjetovanja korišćeni su »Zapisi iz oslobodilačkog rata« Rodoljuba Čolakovića i ono što je o tom savjetovanju izložio Tito u svom referatu na V kongresu KPJ, jula 1948. Osim toga, sačuvana su još dva veoma značajna dokumenta: pismo Okružnog operativnog povjereništva pri OK KPH za Karlovac od 6. oktobra i naredba Štaba NOPO Bosne i Hercegovine od 18. oktobra. U oba ova dokumenta saopštavaju se odluke savjetovanja u Stolicama, pa se utoliko mogu smatrati sasvim autentičnim, a po načinu izlaganja tih odluka nesumnjivo su najpotpuniji (Zb. NOR, tom V, knj. 1, 170–173; tom IV, knj. 2, 103–107).

Hercegovinu — Svetozar Vukmanović i Slobodan Princip. Iz Crne Gore, s kojom još nisu bile uspostavljene veze, i iz Makedonije, u kojoj je tek bio formiran novi Pokrajinski komitet i Štab partizanskih odreda, niko nije stigao na ovo savjetovanje. Pored toga, savjetovanju su prisustvovali i komandanti nekih bližih partizanskih odreda.⁶

Uvodno izlaganje na savjetovanju dao je Tito. Ukratko je ocrtao osnovne karakteristike međunarodne situacije i stanje na ratištima, a zatim je govorio o razvoju događaja u zemlji — o neminovnosti kursa KPJ na oružanu oslobodilačku borbu, o teškim uslovima u kojima se ona vodi, ali i o njenim početnim uspjesima koji potvrđuju pravilnost linije KPJ, što nalaže još odlučniji kurs na ustanak, na učvršćenje njegovih oružanih snaga, na mobilizaciju naroda i stvaranje oslobođenih teritorija na kojima treba uspostaviti narodnu vlast i razviti politički rad u narodu. Zatim su o razvitku oružane borbe u pojedinim zemljama i pokrajinama referirali Sreten Žujović, Svetozar Vukmanović, Rade Končar, Vlado Popović i Miha Marinko, pa je o tim izlaganjima vođena diskusija.⁷

Ocjene razvitka narodnooslobodilačke borbe, koje su poslužile kao polazna osnova za odluke usvojene na savjetovanju u Stolicama, izložio je Tito u Biltenu Vrhovnog štaba NOPOJ, br. 7 i 8, od 1. oktobra.⁸ To su, prije svega, ostvareni uspjesi koji se ogledaju u širokom ustaničkom pokretu u znatnom dijelu zemlje, u brojnim oružanim partizanskim snagama i prostranim oslobođenim područjima, ali u isto vrijeme i sporijem razvitku oružane borbe u nekim dijelovima Jugoslavije. Snažan zamah ustanka nametao je potrebu daljeg razvijanja njegove vojne organizacije jer je to uslov za efikasniju upotrebu partizanskih snaga, što bi u isto vrijeme služilo i kao jasnija orijentacija za razvijanje oružane borbe u onim krajevima u kojima je ona zaostajala.

Odlučeno je da četa bude osnovna jedinica i da treba da ima od 80 do 120 boraca. U četi su 2—3 voda, a vodovi su podijeljeni na desetine. Tri do četiri čete čine bataljon, a 2—4 bataljona partizanski odred, koji je ujedno i najveća partizanska vojna formacija, s tim što se u slučaju potrebe mogu formirati i grupe odreda.

Komandu, odnosno štab, čete, bataljona i partizanskog odreda, čine komandir, odnosno komandant i njegov zamjenik, te politički komesar i njegov zamjenik. Pored toga uvedena je funkcija četnog ekonoma, odnosno intendanta bataljona i partizanskog odreda, a u štabu partizanskog odreda i funkcija ljekara i vod za vezu.

Glavni štab NOPOJ preimenovan je u Vrhovni štab NOPOJ, a dotadašnja nacionalna i pokrajinska vojna rukovodstva organizovaće se u glavne štabove koji će neposredno rukovoditi partizanskim odredima odnosno grupama partizanskih odreda, koje će se formirati zavisno od potrebe za vođenjem krupnijih borbenih dejstava.

Na savjetovanju su utvrđeni osnovni pravci efikasnije upotrebe brojnijih partizanskih formacija, prvenstveno u pogledu vođenja krupnijih borbenih dejstava u cilju proširivanja već oslobođenih i oslobađanja novih terito-

⁶ R. Čolaković, Zapisi iz oslobodilačkog rata, Zagreb 1947, I, 299.

⁷ Isto, 293—299.

⁸ Zb. NOR, tom II, knj. 1, 71—74.

rija. Posebno je istaknuta obaveza viših štabova da u tom pravcu usmjeravaju dejstva partizanskih odreda. Na savjetovanju je usvojen i plan operacija za stvaranje oslobođenih teritorija.⁹

Kurs utvrđen na savjetovanju u Stolicama, da se ide na stvaranje jedinstvene i čvršće vojne organizacije, izražen je, pored navedenih odluka, i u više stavova i zaključaka prihvaćenih na ovom skupu.

Istaknut je značaj obuke mladih boraca u rukovanju oružjem i posebno u taktici partizanskog načina ratovanja. Zatim je konačno skinuto s dnevnog reda pitanje starješina, koje se gotovo svakodnevno postavljalo u zahtjevima lokalnih rukovodstava da im se upute vojni stručnjaci. Na savjetovanju je usvojeno gledište da su partizanski borci jedini izvor starješinskih kadrova i da je stoga potrebno voditi posebnu brigu o uzdizanju novih starješina iz redova samih boraca.

Savjetovanje se posebno bavilo problemima discipline i morala. Ono je istaklo dva metoda u borbi za jačanje discipline — vaspitavanje ljudstva i oštre mjere prema onima koji namjerno narušavaju disciplinu. U tome je osobito naglašena uloga političkog komesara. Zapravo je tek na ovom savjetovanju jasnije precizirana ova funkcija: politički komesar je odgovoran za provođenje političke linije KPJ u narodnooslobodilačkoj borbi i za vaspitanje boračkog sastava partizanskih jedinica u duhu te borbe, a kao član komande, odnosno štaba, ravnopravan je s komandantom.

Na savjetovanju je, takođe, istaknut značaj i svih drugih oblasti aktivnosti koje su vezane za izgrađivanje vojne organizacije i za osposobljavanje partizanskih jedinica za uspješno vođenje borbenih dejstava kao što su: uspostavljanje obavještajne službe, održavanje veza, organizovanje snabdijevanja jedinica svim potrepnostima, zbrinjavanje ranjenika itd. Shodno nastojanjima da partizanske formacije dobiju osnovna obilježja oružane sile narodnooslobodilačkog pokreta, na savjetovanju u Stolicama usvojeni su i jedinstveni amblem i pozdrav, pa je zatim odluka o tome, u obliku posebne naredbe, objavljena u Biltenu Vrhovnog štaba. Prema ovoj naredbi, svi partizani će na kapama nositi crvenu petokraku zvijezdu kao »antifašistički znak«, s tim što će, prema nacionalnoj pripadnosti, svaki partizan ispod zvijezde imati i nacionalnu zastavu. Isto tako, štabovi će se postarati i za nacionalne zastave, a to su nacionalne zastave s crvenom petokrakom zvijezdom u sredini, dok će zastava Vrhovnog štaba NOPOJ biti »na desnom kraju crvenog polja jugoslovenska trobojka sa petokrakom zvezdom u sredini«. Kao pozdrav boraca narodnooslobodilačkog pokreta usvojena je stisnuta desna pesnica kod sljepočnice.¹⁰

Pored problema vojne organizacije, na savjetovanju u Stolicama su zauzeti stavovi i o drugim pitanjima značajnim za ovu etapu razvitka narodnooslobodilačkog pokreta.

⁹ Takav sadržaj i smisao savjetovanja u pogledu izgradnje oružanih snaga i metoda njihovih borbenih dejstava istakao je Tito u referatu na V kongresu KPJ.

¹⁰ Ovi stavovi i zaključci savjetovanja najpotpunije su izloženi u već pomenutom uputstvu koje je, prenoseći odluke savjetovanja, izdao Glavni štab NOPO Bosne i Hercegovine 19. oktobra (Zb. NOR, tom IV, knj. 2, 103–107).

Jedno od tih pitanja bilo je pitanje proširivanja političke osnove pokreta, odnosno proširivanja jedinstvenog oslobodilačkog fronta. Naravno, nije slučajno da je u centru pažnje bio problem odnosa s četnicima pod komandom Draže Mihailovića. Na savjetovanju je zaključeno da se, i pored mršavih rezultata prvih razgovora Tita s Mihailovićem 19. septembra u selu Struganiku, i dalje insistira na sporazumu za zajedničku borbu. Pri tome je i ovoga puta posebno naglašen proces diferenciranja među četnicima. Drugim riječima, na savjetovanju je potvrđena dotadašnja taktika borbe za saveznike: treba i dalje insistirati na pregovorima s vrhovima za zajedničku borbu, ali ne zanemarivati ni rad na povezivanju s pojedincima, grupama i oružanim formacijama na terenu.¹¹

Drugo važno pitanje o kojem je rješavano na savjetovanju bilo je stvaranje nove, narodne vlasti na oslobođenim teritorijama. Ono što o tome pouzdano znamo jeste da je tu zauzet stav da se na oslobođenim teritorijama kao organi vlasti stvaraju narodnooslobodilački odbori, odnosno, kako je to Tito formulisao, iznoseći odluke ovog savjetovanja u svom referatu na V kongresu KPJ, da se ide na »proširivanje baze ustanka putem stvaranja narodnooslobodilačkih odbora«. Ova formulacija potpuno osvjetljava smisao i značaj ranije pomenute odluke da se ide još odlučnije na proširivanje postojećih i stvaranje novih oslobođenih područja, odnosno plana operacija za stvaranje oslobođenih teritorija. Zapravo, to je bio put razvijanja narodnooslobodilačkog pokreta, put razgaranja oslobodilačkog rata i praktičnog provođenja njegovih dalekosežnih revolucionarnih ciljeva. Bila je to, dakle, u mnogo čemu originalna primjena marksističkog učenja o revolucionarnoj vojsci i revolucionarnoj vlasti u specifičnim uslovima narodnooslobodilačke borbe.

Iako ne raspolazemo neposrednim izvorima, vjerovatno su na savjetovanju u Stolicama utvrđena i neka osnovna načela o karakteru, načinu stvaranja i radu narodnooslobodilačkih odbora. Svakako da su pri tome kao osnova poslužila iskustva iz prakse na oslobođenoj teritoriji zapadne Srbije i Šumadije, gdje su već djelovali prvi odbori. To gotovo bez dvojbe potvrđuje pomenuto pismo Okružnog operativnog povjereništva KPH za Karlovac od 6. oktobra. U tom pismu se, pored odluka savjetovanja u Stolicama koje se odnose na vojnu organizaciju, prenose uputstva za organizaciju vlasti na oslobođenoj teritoriji. Tu je rečeno da se u oslobođenim opštinama, većim selima i srezovima stvaraju narodnooslobodilački odbori »koji vrše političku, upravnu i administrativnu vlast«, da se njihov izbor vrši na skupštini birača, da im je zadatak da podmiruju potrebe partizanskih jedinica, da vrše mobilizaciju i rješavaju komunalna pitanja itd. Uporedimo li ovo s praksom stvaranja i radom odbora na oslobođenoj teritoriji zapadne Srbije i Šumadije, vidjećemo da su načela izložena u ovom pismu formulisana u Stolicama.

Da su ovi stavovi o stvaranju i radu narodnooslobodilačkih odbora prihvaćeni na savjetovanju u Stolicama, odnosno da su prihvaćeni u vrijeme tog savjetovanja, na svoj način potvrđuje i sadržaj poznatog članka E. Kardelja »Narodnooslobodilački odbori moraju postati istinski privremeni nosioci narodne vlasti«, koji je objavljen u prvom broju

¹¹ Josip Broz Tito, Referat na V kongresu KPJ; R. Čolaković, n. dj., 304—305.

organa KPJ *Borba* od 19. oktobra 1941. Znamo da je to prvi sačuvani dokument u kojem su izloženi stavovi CK KPJ o narodnooslobodilačkim odborima. Sadržaj tog članka nesumnjivo potvrđuje da su u rukovodećem centru NOP-a već ranije usvojeni izloženi stavovi o stvaranju narodnooslobodilačkih odbora. Članak i počinje konstatacijom da se u oslobođenim krajevima stvaraju »novi organi vlasti, neposredno i slobodno birani od samog naroda — narodnooslobodilački odbori«. U objašnjavanju neophodnosti takvih organa u članku se polazi od dalekosežnih ciljeva oslobodilačke borbe: interesi te borbe, »interesi rata koji danas vodimo protiv okupatora i domaćih izroda koji mu služe, zahtijevaju da se sve stavi u službu fronta, da se unište sve baze neprijatelja, a našim borcima osigura sigurna pozadina u oslobođenim oblastima«. Zbog toga je potrebno »ujediniti čitav narod, sve društvene redove, sve što pošteno i slobodoljubivo diše u naporu da što prije uspješno završimo narodnooslobodilačku borbu«. To je zadatak narodnooslobodilačkih odbora. Njih bira »slobodno i neposredno« sam narod i »zato su oni u stanju da rade zajedno s njim i uz njegovo povjerenje«.

U članku se zatim odgovara na pitanje nekih »od naših saveznika« zašto se stvaraju novi organi, a ne preuzimaju, mijenjanjem njihovog kadrovskog sastava, organi stare vlasti: zbog toga što su se stari organi stavili u službu okupatora i kvistinga preko kojih oni pljačkaju i terorizuju narod. U članku se ističe da su narodnooslobodilački odbori »danas stvarno nosioci vlasti, istina privremeni nosioci« do oslobođenja zemlje. U članku se podvlači da odbori obavljaju sve funkcije vlasti, izuzev onih »koje su u ratno doba kompetencija vojne uprave«: oni angažovanjem cijelog naroda podmiruju sve potrebe fronta, osiguravaju pomoću narodnih straža red u pozadini, organizuju privredni život stanovništva i svim sredstvima »učvršćuju vezu fronta i pozadine«. Kao izvori prihoda odbacuju se raniji državni oblici, kao što je porez i slično, a organizuje se Narodnooslobodilački fond koji će se popunjavati dobrovoljnim priložima stanovništva.

Na kraju se ističe da je narod svuda prihvatio narodnooslobodilačke odbore i da je u njima »osjetio svoju narodnu vlast i vidio oružje svog oslobođenja«. Oni nisu organi nijedne partije, već u njima treba da budu zastupljene »sve one političke grupe, organizacije i ljudi koji danas stoje na liniji borbe protiv okupatora«. Postavljeni na toj osnovi, kao organi vlasti naoružanog naroda, oni mogu osigurati »da se zemlja pretvori u ratni logor, iz kojeg će biti prognane mirnodopske navike i udobnosti«. U članku se, dakle, objašnjava praksa koja je već u toku, koja se već provodi na temelju ranije usvojenih stavova. Ovdje smo, takođe, naveli neke najznačajnije stavove iz pomenutog članka, koji pobliže određuju karakter narodnooslobodilačkih odbora i sadržaj njihove aktivnosti, jer to nesumnjivo upotpunjava ranije utvrđena načela o stvaranju nove vlasti i s njima čini cjelinu.

Najzad, iako ne raspoložemo primarnim izvorima koji bi to pouzdano potvrdili, sigurno je da su u Stolicama razmatrana i najakutnija organizaciona pitanja KPJ nastala u procesu pokretanja i razvijanja oružane borbe, takva pitanja koja su zahtijevala rješenja u cilju prilagođavanja *Partije novim uslovima*. Vjerovatno da »proširena sjednica« CK KPJ,

o kojoj je bilo riječi u pomenutom Titovom pismu, nije mogla biti održana jer je od 29 članova CK KPJ u Stolicama bilo samo njih devetorica. Međutim, s obzirom da su tu bili prisutni najodgovorniji funkcioneri nacionalnih i pokrajinskih rukovodstava, odnosno delegata CK KPJ u pojedinim zemljama i pokrajinama, o svim pomenutim pitanjima, uključujući i ona organizacione prirode, moglo je i moralo biti riječi. Uostalom, odluka od 31. avgusta donijeta na sjednici Politbiroa CK KPJ da se pored savjetovanja u Glavnom štabu NOPOJ održi i »proširena sjednica« CK KPJ nesumnjivo upućuje na zaključak da su pored vojnih bila na dnevnom redu i važna organizacionopartijska pitanja koja je trebalo riješiti, pa je o njima svakako i raspravljano u Stolicama.

U toku priprema i pokretanja oružane borbe došlo je do velikih promjena i pomjeranja u organizacijama i rukovodstvima Partije. Mnogi komunisti iz gradova i industrijskih centara napustili su svoje organizacije i rukovodstva i prešli na teren, najvećim dijelom u partizanske odrede, a neki i u rukovodstva koja su nastajala u ustaničkim žarištima. Ta pomjeranja su pokazala visok stepen mobilnosti partijskih snaga i njihovo efikasno prestrojavanje na nove zadatke. Uprkos tome, taj proces organizacionog prilagođavanja nije, u cjelini posmatran, tekao saglasno promjenama koje je nosio razvitak oružane borbe. Iako su lokalna rukovodstva na ustaničkim žarištima najčešće već bila u centru ustaničke akcije, a druga u toku širenja te akcije prenosila svoje sjedište iz gradova na teren, na oslobođenu teritoriju, ipak se sve više osjećala potreba za još odlučnijim organizacijskim promjenama u tom pravcu. Često je teret usmjeravanja ustaničke akcije u pojedinim regionima padao na malobrojne organizacije i mjesna ili sreska rukovodstva, a tamo gdje ih nije bilo na pojedince komuniste koji su upućivani da pokrenu oružanu borbu, dok su brojnije organizacije i rukovodstva ostajali još uvijek u okupiranim gradovima, našavši se praktično izvan najznačajnijih zbivanja. Tako se događalo da su malobrojne partijske snage angažovane u cjelini u oružanim ustaničkim formacijama, dok su često prostrana oslobođena područja ostajala bez partijskih kadrova i bez organizovane političke akcije. To je u početnoj etapi ustanka bila gotovo redovna pojava u ustaničkim žarištima u Bosni i Hercegovini, u Lici, pa i u drugim krajevima.

Nedostaju izvori koji bi potvrdili da je u Stolicama prihvaćen stav da se partijska struktura brže i efikasnije pomjera prema novim težištima akcije, ali mjere koje će u tom pogledu biti provedene u sljedećem periodu, osobito u svim krajevima Jugoslavije u kojima je oružana borba uzela šire razmjere, potvrđuju da je takav kurs inaugurisan upravo u ovo vrijeme.

Iz ovog vremena datira takođe i stav da i viša rukovodstva KPJ — oblasni, pokrajinski i centralni komiteti — prenose svoja sjedišta na oslobođenu teritoriju, a da u okupiranim centrima ostavljaju manja operativna rukovodstva, povjereništva i punktove.

U to vrijeme usvojena su i rješenja o organizacionoj strukturi KPJ u partizanskim jedinicama: u četama se stvaraju osnovne organizacije, koje

će biti povezane s lokalnim rukovodstvima.¹² Taj je princip odgovarao teritorijalnom karakteru partizanskih jedinica, tj. njihovoj vezanosti za teritoriju na kojoj su nastale. Riješeno je, takođe, da se odlučnije pristupi stvaranju mreže rukovodstava i organizacija Partije na terenu, osobito na oslobođenim područjima. Akcijama partizanskih odreda i njihovim političkim radom u narodu, a osobito oslobađanjem pojedinih mjesta i krajeva, stvorene su izvanredne mogućnosti za osnivanje organizacija KPJ tamo gdje su do tada bile najslabije odnosno gdje ih često nije ni bilo.

Činjenica je da se sastanak najodgovornijih ličnosti NOP-a održan u Stolicama 26. septembra 1941. često naziva vojnim savjetovanjem i da se prvenstveno ističu odluke koje se odnose na vojna pitanja. Nema potrebe da ovdje dokazujemo da stavovi ovog savjetovanja koji se odnose na pitanje jedinstva naroda u NOB-u i na stvaranje organa narodne vlasti po svom fundamentalnom značaju za razvoj rata i revolucije ne zaostaju za onim stavovima koji su se ticali vojne organizacije i vođenja oružane borbe. Zapravo, izgrađivanje vojne organizacije i metoda vođenja oružane borbe, širenje i jačanje jedinstva naroda u NOB-u i stvaranje i aktivnost nove, narodne vlasti — bila su tri glavna pravca akcije KPJ u ratu i revoluciji, a stavovi o tim pitanjima osnova njene politike i strategije u tom ratu i revoluciji.

Poznato je da su stavovi o tim pitanjima, odnosno da su politika i strategija KPJ saobrazno razvoju NOB-a doživljavali logičnu evoluciju, čije ključne tačke predstavljaju međaše u pojedinim etapama ili periodima razvitka rata i revolucije. S obzirom na značaj izloženih odluka i stavova, smatrali smo da savjetovanje u Stolicama predstavlja jedan od tih međaša.

Posmatran s te tačke gledišta termin »vojno savjetovanje« nesumnjivo sužava smisao i sadržaj ovog savjetovanja. Na širi prilaz upućuje i sadržaj i naslov pomenutog članka koji je Tito napisao neposredno poslije savjetovanja. Razumije se da »Savjetovanje predstavnika štabova«, kako stoji u naslovu tog članka, u uslovima kada su štabovi imali funkciju i vojnih i političkih rukovodstava ustanka, jer drugih sličnih rukovodećih foruma tada, pa ni dugo vremena poslije toga, nije bilo (izuzev Vrhovnog plenuma OF Slovenije), nije samo po sebi sužavalo sadržaj tog savjetovanja na vojna pitanja. Tim prije kada se ima u vidu da su, pored Tita i članova rukovodećeg centra CK KPJ, u radu savjetovanja učestvovali najodgovornije partijske ličnosti iz pojedinih zemalja i pokrajina.

Razumije se da odluke i stavovi zauzimaju mjesto u istoriji ne samo, pa ni prije svega, po tome ko ih je i kako prihvatio i proklamovao, već po tome kakav su uticaj imali na stvarna istorijska kretanja. Posmatrani s tog stanovišta, odluke i stavovi savjetovanja u Stolicama ostavili su dubok trag na sav pozniji razvitak rata i revolucije. Analiza razvitka ustanka i narodnooslobodilačkog pokreta u jesen 1941. godine nesumnjivo potvrđuje da su te odluke i stavovi u punom smislu bili temeljna načela u usmjeravanju razvitka NOB-a — u izgradnji vojne organizacije i vođenju rata, u borbi za stvaranje i jačanje jedinstva naroda u NOP-u i u nast-

¹² Ovi su stavovi, takođe, izloženi u pomenutom pismu Okružnog operativnog rukovodstva KPH za okrug Karlovac.

janju i aktivnosti nove narodne vlasti. I, što je najbitnije za ocjenu značaja ovog savjetovanja, provođenjem tih odluka i stavova u praksi NOP je postigao nove krupne uspjehe koji su omogućili njegov kontinuirani rast. Ne bi bilo moguće da se u jednom referatu podrobnije analizira provođenje odluka i stavova savjetovanja, iako je to nesumnjivo predmet naučnog skupa koji za temu ima to savjetovanje. Tim prije, što je riječ o veoma raznoobraznim uslovima u kojima su ove odluke i stavovi provedeni ne samo u pojedinim zemljama i pokrajinama, već veoma često i u pojedinim oblastima jedne zemlje i pokrajine. Otud i mnoge specifičnosti u načinu i oblicima primjene tih odluka. Očekujemo da će to biti predmet posebnih saopštenja na ovom skupu.

Stoga ćemo se ovdje ograničiti na pokušaj uopštavanja najznačajnijih pravaca akcije inspirisanih odlukama i stavovima Savjetovanja i postignutih rezultata.

Najprije u vojnoj oblasti.

U jesen 1941. godine, na temelju odluka savjetovanja u Stolicama, oružane snage NOP-a na ustaničkim žarištima organizovane su u krupnije vojne formacije — partizanske odrede koji su u svom sastavu imali po nekoliko bataljona. Formirani su štabovi partizanskih odreda, čija su dejstva objedinjavali i usmjeravali glavni štabovi, a u nekim oblastima i oblasni štabovi, odnosno štabovi grupa odreda, te organizovane pojedine službe — za snabdijevanje, za zbrinjavanje ranjenika itd. Tako su u zapadnoj Srbiji i Šumadiji sve partizanske oružane snage u oktobru bile formirane u 12 partizanskih odreda, u istočnoj Bosni u 6, u Bosanskoj krajini u 3, dok su u Hercegovini sve snage formirane u jedan partizanski odred, u Crnoj Gori formirana su 4, u Lici grupa partizanskih odreda, na Kordunu i Baniji jedan partizanski odred itd.

Ono što ovdje treba posebno istaći jeste činjenica da je rad na izgrađivanju vojne organizacije NOP-a u duhu odluka savjetovanja u Stolicama svuda primio karakter bitke KPJ za suzbijanje ustaničke stihije i za stvaranje stalnih i čvrstih oružanih formacija koje će imati osnovne kvalitete organizovane oružane sile. Na tom pitanju se vodila otvorena politička borba sa svim onim unutrašnjim snagama koje su se na riječima izjašnjavale protiv okupatora, a u praksi se suprotstavljale naporima KPJ da vodi oružanu borbu i stvara oslobodilačku armiju. Bile su to na pomenutim ustaničkim žarištima četničke i druge nacionalističke snage koje su u ovom periodu, na jedan ili na drugi način, otvoreno pružale otpor izgrađivanju oružane sile ustanka. Štaviše, borba za stvaranje vojne organizacije na osnovama odluka savjetovanja u Stolicama ujedno je za mnoga ustanička žarišta bila i borba za savladavanje oseke ustanka, koja je nastala u prethodnom periodu. Stoga je borba za usvajanje odluka savjetovanja u Stolicama u pogledu organizacije partizanskih snaga i njihove ofanzivne aktike ratovanja bila najznačajniji dio onog opšteg fronta borbe KPJ za stvaranje što šireg jedinstva naroda i za izgrađivanje i stabilizaciju osnova NOP-a.

Ono što takode treba istaći kao opštu karakteristiku jeste da su provođenjem odluka savjetovanja u Stolicama znatno razvijene borbene mogućnosti partizanskih snaga. Stvaranjem krupnijih i čvršćih formacija i štabova stvoreni su uslovi za planiranje borbenih dejstava u širim razmjerama,

za napade na veće okupatorske i kvislinške garnizone, za proširivanje postojećih i stvaranje novih oslobođenih teritorija. Takva uspješna borbena dejstva donijela su nov ustanički polet i bila bitan podsticaj plimi ustanka u mnogim oblastima (Crna Gora, Hercegovina, Bosanska krajina, Lika, Slovenija itd.). Ovako organizovane i vođene partizanske snage spremnije su dočekale i ofanzivne operacije mnogo nadmoćnijih okupatorskih i kvislinških trupa na pojedina ustanička žarišta. Istina, u takvim operacijama pokazala se nepodesnom teritorijalna organizacija partizanskih odreda, pa su se one završavale gubitkom slobodne teritorije, štaviše i razbijanjem te teritorijalne partizanske organizacije, ali je isto tako činjenica da su već dostignuti stepen organizovanosti partizanskih odreda i njihovi borbeni i moralni kvaliteti bili onaj faktor koji je omogućio da se održi borbeno jezgro tih snaga i da se, prvenstveno na temelju iskustava iz tih operacija, već potkraj 1941, formiranjem 1. proleterske brigade, otvori nova etapa u izgrađivanju oružanih snaga NOP-a.

Najzad, značajno je istaći da su odluke savjetovanja u Stolicama bile osnova za izgradnju oružanih snaga NOP-a i u kasnijim etapama rata u svim onim krajevima Jugoslavije u kojima je partizanska akcija izrastala u širi ustanički pokret. Oružane snage NOP-a su u svim dijelovima Jugoslavije, ranije ili kasnije, prošle kroz tu etapu razvitka. Štaviše, partizanski odredi, stvarani i izgrađivani na temelju ovih odluka, ostali su jedna od komponenti oružanih snaga NOP-a sve do kraja rata.

Odluke i stavovi savjetovanja u Stolicama dali su nov impuls naporima KPJ u postavljanju i razvijanju političkih osnova NOP-a i u ostvarivanju jedinstva naroda u oslobodilačkom frontu. Bila je to, po mnogo čemu, presudna etapa borbe za istjerivanje na čitac onih domaćih buržoaskih političkih snaga koje su sve organizovanije i odlučnije istupale s parolama o preuranjenosti oružane oslobodilačke borbe, ispoljavajući spremnost da ne biraju sredstva u nastojanjima da spriječe širenje i rasplamsavanje ustanka. Dva su bitna stava, potencirana na savjetovanju u Stolicama, bila okosnica akcije KPJ u tom pravcu. Prvi je — njena jasna orijentacija na stvaranje najšireg jedinstva naroda u borbi protiv okupatora i njegovih domaćih saradnika. Ako je mjestimično u ranijoj etapi i bilo dilema u pogledu osnovnih parola oružane borbe, što se u praksi izražavalo u isticanju revolucionarne, klasne sadržine oslobodilačke borbe, u pojavama sektaških zastranjivanja, u odnosima prema mogućim saveznicima, odnosno onim snagama koje su se na riječima izjašnjavale protiv okupatora, ali i protiv aktivne, oružane borbe, poslije savjetovanja u Stolicama osnove za takve dileme su otpale. Drugi stav je — orijentacija Partije na postavljanje široke političke osnove NOP-a izgrađivanjem njegovih masovnih organizacija koje su podsticale borbenu stvaralaštvo najširih narodnih slojeva i posebno stvaranje narodnooslobodilačkih odbora kao organa vlasti na oslobođenim teritorijama.

Poznato je da je primjena ovih stavova imala presudan značaj sa stanovišta raspleta u odnosima između NOP-a i četnika D. Mihailovića u periodu koji je neposredno slijedio. Rukovodstvo NOP-a je zaista činilo sve »da se na bilo koji način dođe do sporazuma sa Dražom Mihailovićem za zajedničku borbu«, kako je to formulisao Tito obrazlažući u svom referatu na V kongresu KPJ orijentaciju koju je u tom pogledu dalo savjetovanje

u Stolicama. Strpljiva nastojanja KPJ da se po cijenu maksimalne tolerancije, pa i ustupaka, ostvari saradnja u borbi protiv okupatora, imala su izuzetno značenje sa stanovišta sazrijevanja svijesti u narodu o stvarnim ciljevima četničkog pokreta. Zato su i nastojanja tog pokreta da usranak prikaže kao »čisto komunističku stvar« i da ga skrene u vode građanskog rata, ostala bez trajnih rezultata, a otvoreni oružani napad četnika na partizane u većini naroda je odjeknuo kao akt nacionalne izdaje.

Širina platforme jedinstva u oružanoj oslobodilačkoj borbi, koja je istaknuta na savjetovanju u Stolicama, našla je primjenu u specifičnim uslovima u pojedinim zemljama, pa i užim regionima Jugoslavije. U Sloveniji je došlo do znatnog proširivanja OF pristupanjem više političkih grupa, u Hrvatskoj je Partija s više upornosti i inicijative ušla u bitku za stvaranje uporišta NOP-a u narodu, uključujući njene napore da nađe oslonce u lokalnim organizacijama HSS itd. Jednom riječju, nastupila je etapa u kojoj je izrazito dominantno mjesto u odnosima unutrašnjih društveno-političkih snaga zauzela dilema: za ili protiv okupatora, za ili protiv oružane oslobodilačke borbe.

Kurs na stvaranje narodnooslobodilačkih odbora kao organa vlasti na oslobođenim teritorijama, utvrđen u Stolicama, poblizje je odredio dalekosežnu društveno-političku sadržinu i ciljeve oslobodilačke borbe, ali je, u isto vrijeme, i nazivom tih organa i njihovom aktivnošću na liniji borbe protiv okupatora, ukazao na specifične sadržaje i oblike borbe za korjenito preuređenje jugoslovenskog društva u uslovima okupacije i svjetskog rata. Time je, najzad, utvrđen puni sklad između oslobodilačkih i klasnih ciljeva narodnooslobodilačkog pokreta, koji su se ostvarivali u jedinstvenom procesu.

U periodu neposredno iza odluka savjetovanja u Stolicama, na svim oslobođenim teritorijama bila je postavljena mreža narodnooslobodilačkih odbora. Najviši stepen razvoja narodna vlast je dostigla u jesen 1941. u zapadnoj Srbiji i Šumadiji. Već tada, pored lokalnih, nastali su i djelovali i mnogi opštinski narodnooslobodilački odbori. Primjenom principa neposredne demokratije u načinu stvaranja i oblicima aktivnosti, ovi su odbori izrastali u osnovne organe NOP-a. Svojim radom na mobilizaciji novih boraca, snabdijevanju partizanskih odreda, organizovanju transporta, zbrinjavanju ranjenika, rješavanju privrednih i drugih pitanja na oslobođenim teritorijama, organi narodne vlasti su osigurali da se ove teritorije razvijaju u snažne oslonce za vođenje oslobodilačkog rata. S druge strane, svojom revolucionarno-demokratskom praksom oni su bili naj-snažniji izraz društveno-političke orijentacije ustanka. U njima su narodne mase vidjele garanciju ne samo uspješne borbe protiv okupatora već i perspektivu ostvarenja svojih socijalnih i nacionalnih stremljenja. Stoga su stvaranje i aktivnost narodnooslobodilačkih odbora objektivno označili revolucionarni smisao i sadržinu narodnooslobodilačke borbe.

Po načinu nastanka, po svojoj ulozi i po metodi svog rada, narodnooslobodilački odbori nisu bili klasični organi vlasti. Oni su, zapravo, bili centri okupljanja i revolucionarnog stvaralaštva najširih slojeva naroda, odnosno najširi oblik političkog organizovanja na platformi oslobodilačke borbe. Drugim riječima, oni su ujedno izražavali proces stvaranja širokog narodnooslobodilačkog fronta. Štaviše, u onim krajevima zemlje u kojima

1941. nije došlo do šireg ustaničkog pokreta, najčešći oblici okupljanja masa na platformi oružane oslobodilačke borbe bili su narodnooslobodilački odbori. U takvim uslovima, odbori su sa stepenom širenja ustanka i stvaranja oslobođenih teritorija postepeno preuzimali i funkcije vlasti. Uporedo sa izloženim razvojem vojne organizacije i NOP-a u cjelini, treba ukazati i na mjere koje su provodene u pogledu bržeg organizacijskog prilagodavanja Partije uslovima nastalim u vrijeme razgaranja ustanka. Pomjeranja u partijskoj strukturi bila su sastavni dio nastojanja da se izgrade vojne i političke osnove NOP-a, jer su na efikasniji način obezbjeđivala rukovodeću ulogu KPJ u svim pravcima. Ubrzo je prihvaćena jednoobrazna struktura partijske organizacije u partizanskim odredima. Još je odlučnije nastavljena praksa upućivanja komunista iz okupiranih gradova na teren radi pokretanja oružane borbe u pojedinim regionima, odnosno na pojedina ustanička žarišta radi učvršćenja rukovodeće uloge Partije. Na oslobođenim teritorijama formirana je mreža partijskih rukovodstava – sreskih i okružnih komiteta koji su sve efikasnije usmjeravali razvoj NOP-a. Organizovanjem glavnih štabova i njihovim pomjeranjem u centar ustaničkog pokreta, a takođe i najviših partijskih rukovodstava, osiguran je neposredniji i efikasniji uticaj cijele Partije i učvršćena njena rukovodeća uloga.

Na taj način, provođenjem odluka i stavova savjetovanja u Stolicama, u jesen 1941. godine postignuti su trajni rezultati u razvitku ustanka. Oni se, prije svega, ogledaju u tome da je, postavljanjem izložene vojne i političke organizacije, NOP poprimio jasnu i stabilnu fizionomiju: iz partizanske akcije i ustaničkog pokreta razvijao se trajan oslobodilački i revolucionarni rat.

SUMMARY

CONSULTATION AT STOLICE

In this article the author demonstrates the significance of the consultation by political and military leaders in the people's liberation movement in Yugoslavia, which was held at the end of September 1941 in the small town of Stolice in the liberated territory of Serbia. The author systematically analyzes a number of basic problems regarding the raising of an armed insurrection in Yugoslavia during 1941 and the way they were handled in Stolice, and then he points out the main conclusions emerging from the Consultation: the creation of united and solid military organizations, which is seen in the formation of military leadership in various parts of Yugoslavia, with the Supreme Command at its head; the strengthening of discipline and morale in partisan units; the issue of broadening the political base for the people's liberation movement; the question of forming new, people's governments in liberated territories; and issues related to the organization of the Yugoslav Communist Party.

The author concludes that in carrying out the decisions reached at the Consultation in Stolice, which was directed by Josip Broz Tito, long-range results were attained in the development of the armed uprising in Yugoslavia. This is seen first of all in the resolution of the previously mentioned issues of military and political organization, which gave the people's liberation movement a clear and stable physiognomy: from partisan actions and an insurrection movement it developed into a lasting liberation and revolutionary war.